

Намнаабы о5о сайдар киинэ – «Кэнчээри» уьуйаан

Тема: «Тыа сирин уола»
(Научно-практическая конференция)

Бэлэмнэнии белех иитээччитэ:
Павлова Сардана Алексеевна

2020с.

ИБИНЭЭБИТЭ

Аан тыл.....	1
Уол обону ийтиигэ эр киби оруола.....	2
Уол обо хайдах буолуохтаабый.....	3
Туттулубут литературалар.....	4
Сыбыарыыта	5

Аан тыл

Норуот уйэлэргэ мунньуммут баай айар дьобура, талаана угэс ненеу келуенэттэн келуенэбэ бэриллэн ийэр. Дирин ис хобонноох араас сизэр-туом, куннэби олобу кытта быыаччы ситимнээх угэстэр бааллар. Кинилэр хас биирдии кыи олобун кэрдис кэмин эрэ буолбакка, бутун норуот олобун, культуратын кердереллер.

Обо бэйэтин тереебут сирин – дойдутун, дьонун эйгэтигэр улаатар. Кинини дьэ кэргэннэ сизэри – туому, угэстэри тутууар, улахан дьонно ытыктабыллаахтык сыыаннабар, аыныгас, угэе суобастаах, баай дууыалаах, сэмэй майгылаах гына иитиллиэхтээх.

Биирдиилээн дьон угэе сабыдыала, бэйэ – бэйэбэ сыыан, бодорууу улахан суолталаахтар. Ийэ – аба, эбээ – эьээ, уруу – аймах суду иитээччилэр болаллар.

Саха кийтэ былыр – былыргыттан уол обо тереебунэ, «удьуор салбааччы, аат ааттатааччы» кэллэ диэн олус уерэрэ. Уол обо – нация кэскилэ, дьэ кэргэн дурдата – хаххата, булааччы – талааччы, салайааччы, эрэллээх эр тапталлаах аба.

Бийиги «Кэнчээри» детсадпытыгар быйыл 74 оботтон 40 уол обо сылдьар.

белех	барыта	Уол ахсаана	Кыыс ахсаана
Кыра	15	10	5
Орто	19	10	9
Улахан	20	8	12
Бэлэмнэнии	20	12	8
Детсад урдунэн	74	40	34

Ол курдук, кыра белеххе – 10, орто белеххе – 10, улахан белеххе – 8, бэлэмнэнии белебер – 12 уол обо сылдьар. Ол аата бу 40 уол обо 20 20 сылынан тереебут нэбилиэгин, улууун, Саха сирин сайдытыгар элбэх кылааты киллэриэхтээхтэр.

Билинни эр кыи, уол обо майгыта, олоххо керуутэ тосту уларыйда, дьэ кэргэннэ суолталара намты быыытыйда. Ол ийин мин итээччибин кытта Сардаана Алексеевнанын «Тыа сирин уола» диэн теманы таллыбыт.

Улэбит сыала: тыа сирин уола эр кыи быыытынан бэйэтин аналын билиэхтээх.

Уол обону иттиигэ эр кыи оруола

Билинни кэмнэ эр кыи дьэ кэргэннэ итээччи, ас - танас булааччы, аба баылык буолара. Аба бэйэтин боччумнаах, элбэх саната суох тапталынан, уол обону кыра саабыттан айылбаттан бэриллибит кыи быыытынан уратытын, кууун - уобун, дьаныарын, тулуурун, мындыр ейун, дуубатын, эр кыи быыытынан ис кыабын арыарыгар, толору туванарыгар болбомто ууруллуохтаах. Уол обо кыи быыытынан иитиллэн тахсытыгар дьэ кэргэн, итэр кыа бииргэ улэлэбиннэрэ улахан оруоллаах. Оттон итэр кыа сыалынан уол обо интэриэбин, сайдытын толору аахсан, кини бэйэтин ейун – санаатын, дьобурун сайыннарарыгар кыабы биэри, усулуобуйаны тэрийии буолар.

Дьэ кэргэннэ эбэтэр итэр кыаба уол обону итии – уерэтин боппуруостарыгар норуот обону итэр – уерэтэр нымаларын туваны улахан оруоллаах. Холобур, улахан дьон обону кыра саабыттан тэннээхтэрин курдук тутан, кэпсэтэн, субэлээн, киниэхэ септеех улэни биэрэн, бииргэ улэлээн, оонньоон илдэ сылдьахтаахтар. Ол тумугэр обо бэйэтин керунэ – харана, дьаана, улэли бэрт дебеннук уерэнэр. Аба оболорун бэйэтин кытта илдэ сылдьан тус майгытынан, кууунэн – уобунан, кыайыгас санаатынан, ылсыбытын тиэбэр тириэрдэринэн, уол обооо сурун итээччи, уыйааччы буоларын кердерер. Саха омука олобурбут угэстэри, уеруйэхтэри куннэби олохторугар мэди тутууа, оболорго билииннэрэ, бэйэлэрн холобурдарынан уерэтэ сылдьахтаахтар.

Обо дьэ кэргэннэ, детсадка, оскуолаба итиллэр. Уолаттар абаба, эьэбэ ордук чугаспыт. Кинилэри батыа сылдьан эрчиллэбит, суурэбит – кетеебут, улэбэ уерэнэбит, куустээх буолабыт, элбэби билэбит.

Мин сокуоннайдык кин туттабын терешпут эьэлэрбинэн. Холобур, мин ийэм етунэн хос эьэм Аба дойду сэриитин кыттылааба колхознай совхознай тутуу бэтэрээнэ – Прокопьев Михаил Прокопьевич, 1905сыллаахха Уьээ Булуу Хомустаах нэбилиэгин Курун куелун алааыгар тереебутэ. Кини уйэтин

тухары булчут этэ. Социалистической улэ ударнига. Совхоз уонна оруйуон хас да тегуллээх «Чемпион булчут» аатын ылбыта. Кини кыбынны еттугэр бултаан, сайынны еттугэр бастын от охсооччу, элбэх сусуулээх, дьонун – сэргэтин иитэн - аьатан оболорун атахтарыгар туруортаабыта. Хос эьэм ус уолаттара уьуен булчуттар. Ол курдук улахан уол - ойуур булдунаан, кыра уол – кадровой булчут, кунду туулээхтэргэ эрэ бултууллар. Онтон орто уол Прокопьев Алексей Михайлович мин эьээм буолар. Кини куел уонна ерус балыктарын бултуур, элбэх сусуулээх – сылгылаах бааьынай хаьаайыстыба буолар. Уьун еребуллэрбэр эьээбин кытта балыктаьан, сайын бары мустан кемелеен оттуубут, ынах ыьыбыт, ньирэй керебут, оборуот ууннэрэбит, сир астыьыбыт. Онтон аьам еттунэн Павловтар удьуор механизатордар. Хос эьэм Павлов Спиридон Степанович 1923сыллаахха Усэе Булуу Нам нэьилиэгин Ураьалаах алааьыгар тереебутэ. Хос эьэм «Ленин» орденнаах механизатор, бастакы кылаастаах тракторист, иккис кылаастаах суоппар, токарь, сварщик, комбайнер идэлээх. Кини 1955сыллаахха Колхоз, Исидор Барахов аатынан завхоз механигынан, мастерской сэбиэдиссэинэн улэлээбитэ, ессе кини бурдук бььар комбайны айан онорбута. Хос эьэм 6 уолаттара бары суоппардар, механиктар, эмие хортуска хаппыьыста, бурдук олордор хаьаайыстыбалаахтар. Бу барыта эьээлэрим оболорун батыьыннара сылдьан улэьэ уерэппит утуелэрэ буолар.

Уол оьо хайдах буолуохтаьый

Уерэххэ сугуруйуу тускула. Билинни сайдыьылаах уйэьэ уерэх – билии сыаннаьа урдуктук тутуллан, «хайаан да уерэхтээх, идэлээх кыи буолуохтаахпын» диэн ейдебул куускэ кириитэ.

Улэьэ сугуруйуу тускула. Улэни сатыыр, итиэннэ кыайар буолуу, улэьэ утуе суобастаах сыьыан ханнык бабарар кыини киэргэтэр. Уолу улэьэ аьата уерэтиитэ.

Эти – хааны сайыннары тускула. Уол оьо – норуотун инники кэскилэ, саха омук сайдар кэнчээритэ. Дьие кэргэн суон дурдата, халын хаххата, олох бары эриирдэрин тулуйар эттээх – хааннаах, имигэс, куустээх, бэйэтин иннин керунэр, дьие кэргэннэрин иьин туруулаьар куустээх буолуута. Куьаьан дьаллыктартан туора туруута.

Айылбаба сугуруйуу тускула. Кыи - айылба сорьото. Уол обону айылбаба чугас гына иити. Айылбаны ейдееьун, таптааьын, айылбаттан куус – уох ылыы.

Сомоболоьуу тускула. Тьыьыс айылбалаах дойдуга олодор сахалар ахсаан ертунэн аьыйахтар. Онон бэйэ – бэйэни ейеьуу, харыстааьы, тумсуу, бииргэ сомоболоьуу, ыраах сиргэ уерэнэр оболор бэйэ – бэйэлэригэр тирэх буолуулара эрэйиллэр.

Аьымал тускула. Уол обону аьыныгас, амарах сурэхтээх, эйэьэс сахалыы ыалдьытымсах гына иити. Бу кун сиригэр саамай урдук сыаннас – кыи олоьо буоларын – этигэр – хааныгар инэриниитэ.

Уол оьо аналын тускула. «Ус саханы уескэтэн, туерт саханы теретен» саха омук кэрэ кэскилин уьансыьыта. Ийэ – аба ууьун удьуордуур, салгыыр-тэнитэр тускулу туруулаьан тугуьуу.

Бу улэни толорон баран, маньык тумуккэ кэлибит: тыа уола куустээх, улэьит, булчут, дьие кэргэни иитэр кьахтаах, булугас – талыгас, сусуулээх – астаах, тугу барытын сатыыр буолуохтаах.

Тутгуллубут литературалар

1. Г.П. Андреев, Н.И.Шарин «Народное образование Якутии» 2/99
2. И.К. Попов «Саха таабырыннара, ес хобоонноро, чабыр5ахтара» Бичик – 2006.
3. К.С. Чиряев «О5ону иитии сорох тугэннэрэ» Якутскай – 1977
4. Ф.В. Габышева «Народное образование Якутии» - 1(53)2005
5. Ф.В. Габышева «Народное образование Якутии» - 2(50)2004
6. Ф.В. Габышева «Народное образование Якутии» - 2(58)2006

СЫЬЫАРЫ

Саха ыун хобооно

1. Керсуге – сэмэй быьыы киьини киэргэтэр.
2. Учугэй майгын – кетер кынатын.
3. Кун сири сыдатар, уерэх киьини.
4. Эр киьи уьун санаалаах, киэн кеьустээх.
5. Эр сурэьинэн, эьэ тыныраьынан.
6. Ханыл сурэхтээх киьи, ханныктан да хаалбат.
7. Эр бэрдэ, элик утуетэ.

ЫРЫА «ХОБУУН»

Раиса Винокурова тыллара

Силистэн иннэммин,
Сиргэ охтобун.
Албаска илиибин
Дьукку туьэбин.

Ытырыык ыт суолбар
Булуу турунар.
Мин таптыыр бетуукпэр
Туьуен бабарар....

Хос ырыа:

Уол обо куттаммат,
Уол обо хорсун.
Ытыыра сатаммат
Тулуурдаах, хобуун.

Куула тыа хоннобор
Хара суор кетер.
Хашпыт мас иннибэр
Харааран турар.